

A fizikaitól a kommunikációs térig

Bizonyára nem véletlen, hogy a kommunikációs és különösen a mobilkommunikációs kutatások egyik leggyakoribb és folyamatosan visszatérő tárgya a tér, a hely, a helyszín, legyen az akár globális, lokális vagy éppen glokális. A Nyíri Kristóf szerkesztette sorozaton belül külön kötet¹ is foglalkozik e témával, ami önmagában jelzi a súlyát. A dolgozat során először is azt keresem, hogy mi az a minimum, amit el kell fogadnunk akkor, amikor a térről mint kommunikációs színhelyről beszélünk. A kijelentések ezen minimális köre fogja meghatározni a továbbiakban, hogy mit mondhatunk, s mit nem. Állításaink implicit jogosultságának és elköteleződéseinek feltárása a legrövidebb (s talán az egyetlen) út, amely egy fogalom – köztük a kommunikációs tér fogalmának – megértéséhez vezethet.

A legszélesebb kontextust, ahonnan tárgyunk felé indulhatunk, a kommunikációs technika mint iparág kínálja. A kommunikációs technika fejlődésének egyik legeredetibb célja a tér lehető legteljesebb áthidalása, hogy a kommunikáció folyamatában összekösse azt, ami a térben elválasztott. A fejlesztésért felelős mérnökök úgy tekintenek a térre, mint kihívásra, leküzdendő akadályra, amivel technikai szempontból igen sok a gond, a baj, a munka. A tér az ő szemükben az embertől és a társadalomtól függetlenül fennálló dolog, abban az értelemben, hogy nekünk kell igazodnunk annak törvényeihez és struktúrájához, nem pedig fordítva. Természetesen egy ilyen felfogás sem vallja azt, miszerint a tér teljesen külső valami, hogy az ember, a társadalom ne lenne térbeli. Fontos azonban észrevenni, hogy ebből a nézőpontból nincsen semmiféle ellentmondás abban a kijelentésben, amely szerint lehetséges olyan tér vagy térrész, ami hozzáférhetően a mindenkori ember és társadalom számára.

Ezzel szemben Manuel Castells így fogalmaz: „A tér a társadalom kifejeződése. ... a tér a társadalomnak nem a visszatükröződése, hanem a kifejeződése. Más szóval a tér nem a társadalom valamiféle fénymásolata, hanem maga a tár-

¹ Nyíri Kristóf (szerk.), *A Sense of Place: The Global and the Local in Mobile Communication*, Bécs: Passagen Verlag, 2005.

sadalom.² Márpedig ha a tér maga a társadalom, akkor a struktúráját és az esetleges változását is a társadalom határozza meg: „A térbeli formákat és folyamatokat az általános társadalmi struktúra dinamikája alakítja ki.”³ A változás, a dinamika új paramétert követel: „A társadalmi folyamatok befolyásolják továbbá a teret oly módon is, hogy hatással vannak a korábbi társadalmaktól örökölt térbeli struktúrákra... ... a tér valójában megszilárdult idő.”⁴ Mivel a változás folyamata szükségszerű, ezért a tér megléte esetén az idő megléte is szükségszerű, így akár meg is fordíthatjuk az állítást: az idő valójában mozgásba hozott tér. Vagyis a térnek éppen olyan elengedhetetlen velejárója az idő, mint az időnek a tér. Castells mégsem vall e tekintetben szimmetriát, álláspontja szerint a hálózati társadalomban a tér, méghozzá egy új formájú tér, az áramlástér⁵ szervezi az időt.⁶

Könnyen belátható, hogy egy olyan álláspont, amely azonosítja a teret és a társadalmat, ki kell hogy zárja a társadalom számára hozzáférhetetlen tér lehetőségét. Jómagam nem szívesen foglalnék állást olyan kérdésekben, hogy vajon azonos-e a tér a társadalommal? Ha igen, miért igen? Ha nem, miért nem? Inkább abba az irányba haladnék, amely David Harvey érvelése alapján így fogalmazható meg: a tér és az idő nem érthető meg a társadalmi cselekvéstől függetlenül.⁷ Ez most számunkra kedvezőbb út, mert e tézis nem a teret és az időt, hanem a megértésüket tekinti elválaszthatatlannak a társadalomtól. Sőt, a tételt még tovább szűkíteném, valahogy így: a tér és az idő nem érthető meg a társadalmi-kommunikációs cselekvéstől függetlenül. Vagyis amennyiben lehetséges, hogy a térnek és az időnek legyen a kommunikációs kereteket meghaladó társadalmi aspektusa, annyiban önellentmondás állítani a róluk szóló értelmes diskurzus lehetőségét.

Reményeim szerint már az eddig elmondottakból is körvonalazódik a kommunikációs színhelyként felfogott tér néhány szükségszerű jege. Mindenekelőtt kommunikációs színhelyről csakis a fent említett társadalmi térrel és cselekvéssel

² Manuel Castells, *Az információ kora – Gazdaság, társadalom és kultúra*. 1. köt.: *A hálózati társadalom kialakulása*, Budapest: Gondolat-Infonia, 2005, „Az áramlások tere”, 532. o.

³ Uo.

⁴ Uo.

⁵ Lásd ezzel kapcsolatban Nyíri Kristóf részletes, a kifejezést Castells munkásságában az eredetéig visszakövető recenzióját: Nyíri Kristóf, „Castells, *The Information Age*”, lásd Nyíri Kristóf (szerk.), *A 21. századi kommunikáció új útjai: Tanulmányok*, Budapest: MTA Filozófiai Kutatóintézete, 2001, 221–253. o., eredetileg *Replika*, 36 (1999), 157–181. o.

⁶ „Mivel a tér és az idő a természetben és társadalomban szorosan összefonódik, ez lesz az alábbiakban kifejtett elemzésem fő nyomvonala. Azonban az egyértelműség kedvéért először a térre koncentrálok..., azután pedig az időre... A sorrend nem véletlenszerű: a legtöbb klasszikus társadalomelmélettől eltérően, amelyek feltételezik, hogy az idő uralkodik a tér felett, a magam részéről azon az állásponton vagyok, hogy a hálózati társadalomban a tér szervezi az időt” (Castells, i. m. 494. o.)

⁷ Lásd: David Harvey, *The Condition of Postmodernity*, Cambridge, MA: Basil Blackwell, 1992, 201–210. o. Ezzel a felfogással Castells is azonosul (i. m. 532. o.), de mint látható, sokkal radikálisabb formában.

összefüggésben beszélhetünk, ellenkező esetben el kellene fogadnunk a társadalmon kívüli kommunikáció lehetőségét. Első pillantásra úgy tűnhet továbbá, hogy a társadalmi-kommunikációs cselekvés köre szűkebb, mint a társadalmi térben zajló események összessége, vagyis a kommunikációs tér a társadalmi térnek csak egy részét jellemezheti. Vegyük azonban észre, hogy ez a kijelentés korántsem problémamentes. Amennyiben ugyanis lehetséges olyan társadalmi cselekvés, illetve jelenség, ami a társadalmi kommunikációban nem jelenhet meg, akkor felmerül a kérdés, hogy honnan tudhatunk egyáltalán róla? Arról nem is beszélve, hogy kommunikáció híján hogyan írható le, hogyan igazolható egy ilyen jelenség léte? Azért, hogy e jogos és kínos kérdések ne kísértsenek, hajlok a következő premissza elfogadására: társadalmi cselekvésnek és jelenségnek csak az tekinthető, ami egyúttal a társadalmi kommunikáció részévé is válhat.

Minimális elköteleződés – a kommunikációs tér szereplői

Joshua Meyrowitz⁸ megállapítása szerint valamennyi tapasztalatunk helyhez kötött, testünkön keresztül alá vagyunk vetve az érzékelés törvényeinek mindaddig, amíg be nem bizonyosodik a testen kívüli élmény lehetősége, amíg ki nem fejlesztik a Star Trek-féle teleportálást a valóságban. Amennyiben a tapasztalás ezen követelményét a kommunikáció területére transzformáljuk, akkor lényegében ezt kapjuk: valamennyi kommunikáció helyhez kötött mindaddig, amíg megköveteli a tér-időben létező és kommunikáló szereplőket, amíg be nem bizonyosodik egy ilyen szituáción kívüli-túli kommunikáció lehetősége. Könnyű észrevenni, hogy a tapasztalás és a kommunikáció e párhuzama arra épül, hogy mindkettő egymástól jól elkülönülő szereplőket igényel. Ahogyan nincsen tapasztalás a folyamat szereplői – tapasztaló szubjektum és megtapasztalt objektum – nélkül, úgy nincsen kommunikáció kommunikáló felek és kommunikációs tartalom, vagyis kommunikációs szereplők nélkül.

A filozófia történetében számos példát találhatunk olyan eszmerendszerre, amelynek a célja ezen elkülönülő szereplők határainak a feloldása; akár úgy, hogy az elkülönülés helyett az azonosulás kap centrális szerepet, akár úgy, hogy eleve elvetik a megkülönböztetés jogosságát.⁹ A mi szempontunkból most azt kell kiemelni, hogy semmiféle tér sem születhet meg, ha kirekesztjük a távolság lehetőségét, és semmiféle távolság sem jöhet létre, ha kizárjuk a lehetséges sze-

⁸ Joshua Meyrowitz, „The Rise of Glocality: New Senses of Place and Identity in the Global Village”, lásd Nyíri Kristóf (szerk.), *A Sense of Place*, 21–30. o. Magyar nyelven: „A globális faluban”, *Világosság*, 46/6 (2005. június), Zamfirache Iris fordítása.

⁹ Az előbbire talán Berkeley szolipszisztikus szubjektív idealizmusa a legszemléletesebb példa, de lényegében idesorolható valamennyi monisztikus metafizika. A második esetre a modern nyelvfilozófia szolgálhat jellegzetes példaként, amely szerint az ilyen megkülönböztetés, illetve az ebből fakadó nehézség nem megoldandó filozófiai probléma, hanem fogalmi tisztázással orvosolható nyelvi betegség.

replőket, amelyek közt a távolság fennáll. Egy olyan világban, ahol minden szükségszerűen azonos, vagy ahol nem áll módunkban a szükséges különbségeket megtenni, ott nemcsak kommunikációról értelmetlenség beszélni, hanem térről és időről úgyszintén. Döntő tehát a jelentősége annak, hogy elköteleződünk a kommunikációs tér szereplőinek szükségszerű elkülönítése mellett, mert e nélkül nem biztosítható a kommunikációs tér kialakulásának a lehetősége.

Már pusztán abból, hogy az elkülönítés mellett foglalunk állást, levezethető a szereplők néhány alapvető jellegzetessége. Először is minden szigorú elkülönítés alapja az adott elemek eredetisége, abban az értelemben, hogy megkülönböztető sajátosságuk nem vezethető le a rendszeren belül egy másik elemből. Fogalmazhatunk úgy, hogy bármely tér szükségképpen decentralizált, elemei plurálisak, a származás tekintetében egyikük sem lehet kítüntetett a másikkal szemben. Ez az eredeti elkülönülés teremti meg az alapját az egyes elemek önazonosságának, illetve azonosításának. Természetesen beszélhetünk, sőt szükséges is beszélnünk a tér elemeinek hasonlóságáról, de amennyiben egy elemet vizsgálva csak a többivel való hasonlóságairól tudunk szólni, akkor mindenekelőtt az önállósága, az önálló identitása válik elmosódottá.

A kommunikációs szereplők elkülönítése melletti elköteleződés tehát az a minimális elköteleződés, ami feljogosít a kommunikációs térről szóló beszédre. És fordítva: ha feljogosítva érezzük magunkat, hogy bármit is mondjunk a kommunikációs szereplőkről, akkor el kell köteleződünk a kommunikációs tér megléte mellett.

***Az egyidejűség mítosza*¹⁰**

E minimális elköteleződés birtokában érdemes leszámolni egy magát a közbeszédben makacsul tartó mítosszal. A fentebb idézett Meyrowitz-tanulmányban a szerző amellettt érvel, hogy a virtuális tér kiteljesedésével párhuzamosan a ter-

¹⁰ „Az egyidejűség mítosza” kifejezés összecseng a Helga Nowotny által használt „egyidejűség illúziója” kifejezéssel. Mint Geoff Cooper emlékeztet, Nowotny már 1994-ben úgy látta, hogy a lineáris időt korunkban felváltja „az egyidejűség illúziója”: az egyetlen idő helyébe az egymást átfedő idők sora lép, s ezzel egyre nagyobb terhek nehezedenek ránk. (Cooper, „The Mutable Mobile: Social Theory in the Wireless World”, lásd: Barry Brown, Nicola Green és Richard Harper [szerk.], *Wireless World: Social and Interactional Aspects of the Mobile Age*, London: Springer, 2002, 25. o., vö. Helga Nowotny, *Time: The Modern and Post-Modern Experience*, Cambridge: Polity, 1994.) Tartalmi rokonság mutatkozik még David Harvey tér-idő sűrűsödés (time-space compression) fogalmával: „As space appears to shrink to a ‚global village’ of telecommunications and a ‚spaceship earth’ of economic and ecological interdependencies – to use just two familiar and everyday images – and as time horizons shorten to the point where the present is all there is (the world of the schizophrenic), so we have to learn how to cope with an overwhelming sense of *compression* of our spatial and temporal worlds.” (David Harvey, *The Condition of Postmodernity*, 240. o.) Mindkét hasonlóság csak igen távolinak értékelhető. „Az egyidejűség mítosza” kifejezéssel most kizárólag az egyidejűséghez való technikai-fizikai hozzáférhetetlenségre utalok.

mészertes tér egyre inkább háttérként szolgál, ennek ellenére nem pusztán a létünk szempontjából marad nélkülözhetetlen. A fizikai és a virtuális tér kapcsolatáról szólva mindenekelőtt azt az alapvető ténytet kell hangsúlyozni, miszerint a virtuális tér létrejöttét és fenntartását a természetes térben megalkotott és működő technikai berendezések biztosítják. A kettő viszonya azonban korántsem ennyire tiszta és egyértelmű. Két, egymással szoros rokonságban álló jelenségre szeretném felhívni a figyelmet. Az egyik a virtuális tér fizikai, a másik a fizikai tér virtuális jellegének nevezhető.

Nem kétséges, hogy addig, amíg a virtuális tér fennállása elválaszthatatlan a technikától, a gépektől, az eszközöktől, szükség lesz az adatok, jelek kódolására, a kódok be- és kicsomagolására. A technikai fejlődés egyértelműen arra törekszik, hogy a lehető legrövidebb legyen ezen be- és kicsomagolás időigénye, ennek ellenére nagy biztonsággal kijelenthetjük: az időigény sohasem csökkenhet nullára. Következésképp egy hadászati rakéta vezérlése a központi bázisról, egy vidéki kórház sürgősségi műtétjének online irányítása kamerákon át valamely nagyvárosi klinikáról, vagy a foci vb döntőjének élő végigszurkolása az otthoni fotelből sohasem lehet teljesen szimultán. Habár szokás a virtuális tér globális egyidejűségéről beszélni, kénytelenek vagyunk ezen idő-csúszást elfogadni, vele együtt élni. Fogalmazhatunk úgy, hogy ez az időkülönbség a fizikai tér felbukknása a virtuális világban, a virtuális tér kiküszöbölhetetlen fizikai jegye.

Egy ilyen jegytől a természetes tér sem mentes. Az itt zajló kommunikációnak is van kiküszöbölhetetlen terjedési sebessége. Az üzenetet szavakba, gesztusokba, jelekbe kell öntenii, annak át kell hatolnia valamely közvetítő közegen, s megérkezve fel kell dolgozni, meg kell érteni, magunkévá kell tenni azt. E folyamat nem lehet időtlen folyamat. Mindaddig tehát, amíg elkötelezödünk az egymástól elkülönülten létező kommunikációs szereplők modellje mellett, az adott üzenet indulási és érzézési időpontja nem lehet azonos. Következésképp az egyidejűség a természetes térben zajló kommunikációt éppúgy nem jellemezheti, mint a virtuális világ kommunikációs eseményeit. Ha van egyáltalán egyidejűség, az számunkra hozzáférhetetlen. Az elkülönült szereplőkből álló kommunikációs tér perspektívájából az egyidejűség olyan mítosz, amelynek alapja éppen az az azonoság, amelynek tagadása mellett eredendően elkötelezett.¹¹

A kommunikációs tér szereplőinek identitása

Meyrowitzot idézve fent megjegyeztük, hogy a modern ember életében a természetes tér jelentősége háttérbe szorul, de nem azért, mintha az újonnan szüle-

¹¹ Nem nehéz észrevenni, hogy a tökéletes szimultaneitás azon eszmerendszerek lehetősége, amelyek a fentebb jelzett azonosságot vallják alaptézisüknek. Isten szeme például az, ami mindent egyszerre lát. Az isteni szándék egyidejű megvalósulásával az isteni ige időtlen, örök jelenvalóság.

tett tér képes lenne betölteni a fizikai szerepét, egyfajta új életteret nyújtva, hanem azért, mert a virtuális térbe belépő szereplők nem különböztethetők meg egymástól a fizikai tér paraméterei alapján. Egy internetes fórumon az egymással csevegők megismerésekor és azonosításakor fölöttébb esetleges lesz a fizikai térben elfoglalt helyük, és ezzel fordított arányban: egyre nagyobb súllyal kell figyelembe venni a mediális tér jellegéből származó, a szereplők nyomon követését biztosító új lehetőségeket.

Meyrowitz rámutat, hogy már a természetes térben létezve sem kizárólag a közvetlen, lokális tapasztalat révén alakítja az ember az önképét, tartja fenn önazonosságát. Charles Horton Cooley és George Herbert Mead munkáira hivatkozva kijelenti, hogy énünk egy olyan tükröződött kép, amely viselkedésünk és szavaink társadalmi jelentésén keresztül válik érthetővé. Énünk tehát korántsem a fizikai test és az érzéki tapasztalás szűk keretei közt rajzolódik, hanem társas lényeknek látva magunkat mások észlelésének észleléséből építkezik, abból, amit szerintünk mások gondolnak rólunk.¹² Cooley mindezt „tükör-énnek”¹³ nevezte, Mead pedig úgy fogalmazott, hogy egy „általános másik”¹⁴ szemszögéből ítéljük meg, és ezáltal alakítjuk önmagunkat.

Számunkra különösen fontos – bár Meyrowitz gondolatmenete, más irányba haladva, erre nem tér ki –, hogy Mead azt is hangsúlyozta, miszerint a társadalmi folyamatok mind időben, mind logikailag megelőzik az individuum születését.¹⁵ Csakis a sorrend illetően rögzítésével jelenthető ki, hogy az egyes személyek identitásának meghatározása alapvetően az ember társas karakterének jellegzeteségeire épül. Továbbá, egy ilyen sorrend rögzítésével köteleződünk el a fent emlí-

¹² „The social self is simply any idea, or system of ideas, drawn from the communicative life, that the mind cherishes as its own. Self-feeling has its chief scope *within* the general life, not outside of it; the special endeavor or tendency of which it is the emotional aspect finds its principal field of exercise in a world of personal forces, reflected in the mind by a world of personal impressions. ... A self-idea of this sort seems to have three principal elements: the imagination of our appearance to the other person; the imagination of his judgment of that appearance, and some sort of self-feeling, such as pride or mortification.” (Charles Horton Cooley, *Human Nature and the Social Order*, New York: Schocken Books, 1967, 179. és 184. o.)

¹³ „In a very large and interesting class of cases the social reference takes the form of a somewhat definite imagination of how one’s self – that is any idea he appropriates – appears in a particular mind, and the kind of self-feeling one has is determined by the attitude toward this attributed to that other mind. A social self of this sort might be called the reflected or looking-glass self: „Each to each a looking-glass / Reflects the other that doth pass.” (Uo. 183–184. o.)

¹⁴ „A szervezett közösséget vagy társadalmi csoportot, amely az egyénnek megadja az én egységét, „általános másiknak” nevezhetjük.” (George Herbert Mead, *A pszichikum, az én és a társadalom szociálbehaviorista szempontból*, Budapest: Gondolat, 1973, 197. o.)

¹⁵ „A magam részéről különösen azt szeretném hangsúlyozni, hogy a társadalmi folyamat időben és logikusan előbb létezett, mint a folyamaton belül kialakult én-tudatos egyén. ... Életfolyamatnak kell végbemennie ahhoz, hogy elkülönült sejtek jöjjenek létre; hasonlóképpen, társadalmi folyamatnak kell végbemennie ahhoz, hogy egyének alakuljanak ki.” (Uo. 237. és 240. o.)

tett, egymástól elkülönülő szereplőkből álló társadalmi-kommunikációs szituáció modellje mellett, s egyúttal elhatárolódhatunk az azonosságot centrumba helyező paradigmáktól. Mead ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy habár a közösség és az individuum viszonyában a közösség az elsődleges, ebből hiba lenne olyan következtetést levonni, miszerint az egyén úgy alakul ki, hogy szubjektívvé tesz valami eredendően objektívet.¹⁶ A közösség és annak tagjai kooperatív cselekvésükkel együtt, egyszerre jelenítik meg a társadalmi-kommunikációs folyamatot.¹⁷

Mobilkommunikációs tér – az otthon tere

Ha egyetlen dolgot mondhatnánk, hogy milyen újdonságot is eredményezett a mobiltechnológia a kommunikáció történetében, akkor minden bizonnyal elsőként említenénk, hogy nyilvánosan hozzáférhetővé tette az elképzelhető leghozzáférhetlenebb, legeldugottabb, még a féltve őrzött intim, privát helyzeteket is. Fogalmazhatunk úgy, hogy nem létezik többé olyan élet-tér, amit a teljes fegyverzetében felálló mobiltechnika ne tudna beemelni a kommunikációs térbe.¹⁸

Ennek ellenére Raimondo Strassoldo igencsak szkeptikus hangot üt meg a mobiltechnológia forradalmi jelentőségét illetően.¹⁹ Szkepticismusa, bevallottan, szociológiai eredetű. Mint fogalmaz, egyáltalán nem láthatóak azok az előre jósolt, radikális változások a lakókörnyezetünkben, településeink szerkezetében, amelyeknek a digitális forradalmat követően be kellett volna következniük. Az üzleti életben a személyes találkozókat nem váltották le a videó-konferenciák, az e-learning nem döntötte le az iskolák kőépületeit, az elektronikus ügyintézés nem bontotta le a nagyvárosok irodaházait.

Strassoldo-val ellentétben Paul Virilio viszont épp abban látja a modern kom-

¹⁶ „Szeretném elkerülni azt a látszatot, mintha az egyén valami objektívet szubjektívvé alakítana át. A közösség valamennyi tagja valóságos együttélési folyamatban vesz részt... Csakis ebben az értelemben vált ‚szubjektívvé‘ a folyamat.” (Uo. 238–239. o.)

¹⁷ Mead ezzel az álláspontjával – illeszkedve a pragmatikus hagyományokhoz – valójában elveti a szubjektív-objektív megkülönböztetés jogosságát.

¹⁸ Természetesen a mobiltechnika lehetőségeire gondolok, nem a glóbusz aktuális mobil-lefedettségére. A fejlődés valódi erejét az mutatja igazán, hogy mi lehet a kommunikációs elérhetetlenségnek az oka ma, és mi a mobilkorszakot megelőző időkből. Manapság legfeljebb csak a technikához való hozzá nem férés akadályozhat bennünket abban, hogy bárkivel, bármikor, bárhol, másodpercen belül online kapcsolatba kerülhessünk – vagyis gyakorlati a probléma. A mobilt megelőző időkből ez elvileg volt kizárt.

¹⁹ „We do not see yet in urban patterns radical changes that can be attributed to the newer technologies. On the contrary, some forecasts of early prophets of the digital revolution – the disappearance of the big office buildings, and the spread of the electronic cottages – have distinctly failed to materialize.” (Raimondo Strassoldo, „The Meaning of Localism in a Global World”, lásd Nyíri Kristóf [szerk.], *A Sense of Place*, 49. o.)

munikáció forradalmi erejét (és veszélyét), hogy a szinte korlátlan mennyiségű információ tömeges hozzáférhetősége, valamint egymás könnyebb elérhetősége társadalmi helybenmaradást, fizikai lelassulást eredményez.²⁰ A viszonylagos változatlanlanság tehát önmagában nem cáfolja a mobilkommunikáció jelentőségét, sőt! Ha valamiben, hát akkor abban tekinthetők valóban forradalminak a mobiltechnológia eszközei, hogy a kommunikáció történetében páratlan módon igyekeznek igazodni az emberi igényekhez.²¹

Strassoldo szkepticizmusa arra az előfeltevésre épül, hogy minden kommunikációs forradalom törvényszerűen együtt jár jelentős mértékű településszerkezeti, jól érzékelhető emberi életforma-változással. Nem kell azonban elköteleződnünk e tézis mellett akkor, ha viszonylagos társadalmi nyugalom mellett is lehetséges forradalmi változás. Elképzelhető, hogy érkezett egy merészebb vízió ideje, amelynek a megfogalmazásához a digitális-technikai forradalom, s az ebből megnyíló új, a lehető legkiterjedtebb kommunikációs tér biztosítja a jogosultságot. Belépve e térbe olyan érzés tölthet el bennünket, mint amikor az ember hazaér. Lakásunk tárgyai közt van néhány bevallottan idejétmúlt, régi, ütött-kopott bútordarab, egy-két lejárt szavatosságú, cseréire érett gépezet – mégsem dobáljuk ki őket hirtelen, sietve. Még akkor sem, ha megtehetnénk. Az otthon nyugalma megfontoltságra int. Kényelmesen magunkra öltjük ódivatú, jól belakott házi gúnyánkat, belebújunk széttaposott papucsunkba, komótosan leülünk, hátradőlünk. „Mobil a szokott helyén” – fut át az agyunkon – „bárkit, bárhol, bármikor (ha akarja).” Hazatérés. Forradalmi változás? A csendje miatt biztos nem az. De a csend, a megbékült tempó jelezheti egy teljesen új idő érkezését is, ami azzal kezdődik, hogy beköltözünk a lehető legkiterjedtebb, ezért a lehető legemberibb társadalmi-kommunikációs térbe.

²⁰ Paul Virilio, *Polar Inertia*, London: Sage, 1999. Virilio nézetével több ponton vitatkozik Geoff Cooper, „The Mutable Mobile: Social Theory in the Wireless World”, ld. fentebb, 10-es jegyzet.

²¹ Nyíri Kristóf folyamatosan e nézet mellett érvel. Lásd pl.: „A mobil nemcsak minden idők leg-sikeresebb, példátlan tempóban terjedő gépe, de egyszersmind olyan gép is, amely egészen mély, őseredeti emberi kommunikációs igényeknek felel meg.” (Nyíri Kristóf, „Az információs társadalomtól a tudásközösségekig”, lásd Nyíri Kristóf [szerk], *Mobilközösség – mobilmegismerés: Tanulmányok*, Budapest: MTA Filozófiai Kutatóintézete, 2002, 8. o.)